

Primož Časl

TRADICIONALNI IN SODOBNI RITUAL PODSAHARSKE AFRIKE IN V NJENEM NOGOMETU

Naj se takoj pomudim pri samem naslovu: v tem besedilu kot tradicionalni ritual navajam plodnostni ritual pri Zulujih, etnični skupini s področja Južnoafriške republike (dalje: JAR), o katerem pripoveduje Max Gluckman v svojem delu iz davnega leta 1955.

Kot sodobni ritual pa prikažem uporabo tradicionalnih magijskih praks v devetdestih letih prejšnjega stoletja v nogometnih klubih iz Tanzanije, o katerih piše Anne Leseth v zborniku o sodobnih pogledih na nogomet.

Bralkam in bralcem ponujam v premislek tudi pogled na „ritualno naravo“ nogometne igre in spremljajočih praks.

V tem kontekstu uporabljam Gluckmanovo opredelitev rituala kot enega od (načinov) magijskih praks, saj vsebuje mistično noto, ki ritualu omogoča, da na nek skrivnosten način vpliva na potek dogodkov.¹

Logika magiske prakse

Konkretno magijsko prakso lahko opredelimo kot „tradicionalno“ (na tem mestu se ne bi spuščal v razpravo o tradiciji), logika magijske prakse pa je univerzalna in se izmika tovrstnemu označevanju.

Ko govorimo o ritualu v črni Afriki, ne moremo mimo logike magijske prakse in sistema verovanj v čarovništvo.

Znanstveni diskurz je izredno omejen pri pojasnjevanju totalnih scenarijev. Znanost pojasnjuje, kako se nek proces odvija oz. kako je do nečesa prišlo, sistem verovanj v čarovništvo pa pojasnjuje, zakaj se je to zgodilo ravno določeni osebi, ravno na tistem mestu in ob tistem času-

npr. sinova smrt zaradi kačjega pika: znanost pove, da je sin umrl, ker je naletel na kačo, ki je bila strupena in se je počutila tako ogroženo, da je napadla in ga pičila.

Sistem verovanj v čarovništvo pa pojasnjuje vprašanja: Zakaj moj sin? Kaj je imela tista kača takrat tam za iskat? In ponuja odgovor: zaradi vpliva konkretne čarovne sile

¹ Mateja Habinc, slovenska etnologinja, pravi, da je s terminom „ritual“ tako kot s terminom „kultura“: kdor ga uporablja, mora nujno pojasniti njegov kontekst, sicer je neuporaben- „kolikor avtorjev, toliko opredelitev“.

konkretnega čarovnika ali čaravnice.

Z uporabo konkretnih magijskih praks lahko posameznik deluje proti tej čarovni sili, tako da jo odvrne ali izniči.

Ena od magijskih praks je ritual, saj vsebuje mistično noto, ki ritualu omogoča, da na nek skrivnosten način vpliva na potek dogodkov.

Armstrong in Giulianotti navajata, da je Peter Winch mnenja, da nas znanost fascinira in zato zlahka prevzamemo znanstveno obliko diskurza kot merilo, s katerim merimo intelektualno ustreznost drugih načinov diskurza. Potrebna pa je raziskati vlogo takšnih konceptov, kot je čarovništvo, ne pa zanikati oz. ignorirati njihov obstoj. Razumeti jih moramo v povezavi z visoko kompleksnim sistemom družbeno- kulturnih procesov; čarovništvo je lahko eden od možnih odgovorov na nesrečo ali pa zagotovilo za uspeh. Znanost in čarovništvo sta le dva sistema verovanja in dve reprezentaciji idej o bivanju v tem svetu.

Kot navaja Gluckman, nam Evans- Pritchard v svoji analizi „Witchcraft, Magic and Oracles among the Azande of the Anglo- Egyptian Sudan“ pripoveduje, da so Azande, pripadniki etnične skupine v današnjem Sudanu verjeli, da je čarovnija substanca v trebuhu človeka, čigar duša gre lahko ponoči ven in škodi drugim. Ne more pa je vsakdo aktivirati. Če je človek vrl, pošten itd., potem je ne bo sprožil, čeprav jo ima v trebuhu. Če pa je pokvarjen, zavisten itd., pa se bo razgrela, ponoči izšla in delala škodo tistim, čez katere se pritožuje. Tu teorija vzročnosti sistema verovanj v čarovništvo zaobsega teorijo morale, saj pravi, da so čarodeji hudobe. Njihova hudobija povzroči, da njihova čarovnija dela škodo.

Nemoralna je uporaba čarovnije in ne zgolj njeno posedovanje.

Obstaja tudi tip čarodeja, ki ne poseduje čarovnije v svojem trebuhu. Da bi škodil drugim, se mora namenoma odločiti za hudobno dejanje; uporabiti mora magične substance, rituale, uroke in druge magijske prakse.

Pri Zulujih, pripadnikih etnične skupine s področja današnje JAR so verjeli, da se mora moški namenoma odločati, medtem ko so ženske čaravnice, ki so prirojeno obsedene s hudobijo.

Da bi odvrnili vpliv in posledice čarovne sile, je dobro vedeti, od kod oz. od koga prihaja. In tu se začne „lov na čaravnice“.

Lov na čaravnice

Zuluji, da bi odkrili čarodeja ali čaravnico, običajno dajo imena osebnih sovražnikov divinatorju, da izbira med njimi. Vprašanja so oblikovana tako, da dopuščljajo „da“ ali „ne“

odgovor.

Npr. pri „strupenem oraklju“ se piščancu da strihnin in lahko ga izbljuva ali pa umre. Vprašanje postavijo na način: „Če je oseba X čarovnik, o strupeni orakelj, ubij piščanca. Če ni, pusti piščanca živeti.“

Lov na čarovnice pa poznamo tudi v zahodnjaški kulturi. Iz ZDA je znana Mc Carthijeva gonja proti „komunističnim zarotnikom“, kot grešnemu kozlu za slsbe ekonomske razmere tistega časa; nacisti so to poskušali z Judi- saj ljudje težko sprejmemo, da so družbene motnje neizogibni del človekovega bivanja na Zemlji. Mnogo sistemov verovanj po svetu pripisuje družbene konflikte hudobnim značajem določenih kategorij ljudi.

Nekateri lovi na čarovnice pa niso tako očitni. Proizvodni delavci večkrat pridejo v stisko, kar izzove konflikte; za te pa se obtoži agitatorje tistih uradnikov, ki delavce zastopajo (in ne sistema, ki delavce izkorišča).

Vloga žensk in plodnostni ritual pri Zulujih

Odnosi z drugimi pri Zulujih temeljijo na sorodstvenih razmerjih po moški liniji. Lahko bi celo rekli, da so izrazito patriarhalna skupnost, v kateri je prisotna izrazita subordinacija žensk. Med njimi vladajo močna nasprotja, ki izvirajo iz skupnega bivanja, iz tekmovanja za lastnino in pozicije v skupnosti. Krivdo za nesrečo in odgovornost za konflikte pripisujejo ženskam.

Moški doseže neodvisnost od svojih bratov in očeta ravno prek žene in otrok, ki mu jih rodi. Otroci pomenijo jačanje skupnosti, obenem pa razpad skupnosti zaradi povečanja števila tekmecev. Razpad pa ne pripišejo tekmovalnosti med moškimi, pač pa hudobiji žensk, ki so sproducirale destruktivne otroke.

Možje naposled zapustijo skupnost (gredo na svoje), in vrednote trajne zvestobe moškimi sorodnikom le niso kršene.

Ta ambivalentna vloga ženske se kaže tudi pri tradicionalnm ritualu, ki ima pri različnih ljudstvih črne Afrike različne podobe.

Ena od njih so rituali upora proti uveljavljenemu redu, npr. plodnostni ritual pri Zulujih, ki je priprošnja k deviški boginji Nomkubulwana, ki spomladi pride z nebes in lahko zagotovi dobro letino, obenem pa velja za tisto, ki je naučila ljudi raznih uporabnih veščin.²

Neporočene mladenke oblečejo moško opravo, nadenejo si ščite in nosijo kopja. Ženejo živino na pašo jo pomolzejo. (Sicer je živina za ženske tabu.) Matere uredijo vrt za boginjo

² V današnjem času poteka v pokrajini Kwa- Zulu Natal v JAR festival Nomkubulwana, na katerem testirajo deviškost mladenk v boju proti AIDS-u.

in ji darujejo pivo. Žene in dekleta se razgalijo in pojejo opolzke pesmi. Možje in fantje se skrivajo po domovih in nimajo dostopa do žensk. Če katerega le zanese blizu, ga lahko napadejo in/ali posillijo.

Tu gre za upor protun sistemu, ki ženske omejuje z različnimi tabuji, na način menjave vlog. A po izvedbi rituala se vsi vrnejo k vsakodnevnim pravilom in vlogam.

Živina in paša živine lepo simbolizirata celoto družbeno sprejete subordinacije žensk. Moški namreč v zameno za njeno reproduktivno in delovno zmožnost njenim moškim sorodnikom da živino (ki pa je zanjo tabu).

Dovoliti jim pašo živine je nagrada in sprodtitev, še zlasti , ker se lahko razgalijo, kvantajo in napadajo pohajkujoče neznanke. Ritual ohranja učinkovitost in nagraduje ženske, dokler sprejemajo siceršnje družbene običaje in odnose kot dobre. Če bi se temu sistemu upirale, ritual ne bi več funkcioniral pri vzpostavljanju in ohranjanju moralnih principov. Tako pa ponuja del odgovora na temeljno vprašanje: „Kakšno ima človek mesto, kot pripadnik družbe, v svetu?“

Kvazi-religiozni aspekt in ritualna narava nogometa

Vesna V. Godina, slovenska antropologinja, pa v *Mundialu*, posebni nogometni izdaji *Mladine* zapiše, da je tudi nogomet izredno razširjen medkulturni diskurz, ki pomeni visoko ritualizirano prakso izstopa iz vsakodneвне realnosti in njenih pravil v jasno časovno in prostorsko definirano alternativno realnost. Kot tak je eden od številnih znanih obredov alternacije,³ v katerih se za kulturno povsem definirano časovno obdobje posameznikom dovoli kršiti pravila, ki se jih morajo sicer v svojem vsakodnevnem življenju držati in se jih praviloma tudi držijo.

Gary Armstrong in Richard Giulianotti v uvodu v omenjeni zbornik o sodobnih pogledih na nogomet opazata, da pri nogometu opazimo globoko vsajeno zvestobo in privržnost ali igri sami, ali druženju in povezanosti z igralci, klubi, gledalci..., ali pa moralnim normam in kodom, ki jih igra zastopa. Prikazuje osrediščenje okrog osebne in kolektivne identitete in nikoli se ga ne da v celoti racionalno izraziti. Ravno tako vključuje ritual v povezavi s kulturnimi elementi, ki omogočajo simbolno komunikacijo na nivoju performansa (skupnost igralcev, kongregacija podpornikov, kodirane geste in poseben govor). Tudi uspeh, čeprav sledi iz spretnosti in vzdržljivosti, je dostikrat pripisan višjim silam- neuspeh pa zlim silam. V tem se kaže kvazi- religiozni aspekt nogometa in lahko ga razumemo kot nekakšno sekularno religijo. Lahko pa ga razumemo tudi kot ritual, saj vsebuje nogometni dogodek

³ Obred po Gluckmannu ne vsebuje mistične note, ki ritualu omogoča, da na skrivnosten način vpliva na potek dogodkov.

podobne vloge in strukturo kot ritualizirani postopki svetih obredov: hierarhijo izvajalcev, uveljavljanje konvencij in tabujev, igrišče kot zaprt prostor čaščenja in ekvivalent svetega oltarja, poseben jezik, liturgični koledar in pa javno prisotnost družbenih veljakov (na pomembnih tekmah).

„Pred tekmo igralci izvedejo umik, iz katerega je izključena nesnažna seksualnost žensk“, še pišeta Armstrong in Giulianotti.⁴

Moje osebno mnenje je, da gre tu za globoko vsajen moški predsodek do žensk, ki nimajo kaj iskati v „moškem svetu“, občutek ogroženosti, da s tem preusmerjajo pozornost moškega nase namesto na „pomembno“ tekmo in pa strah pred izgubo potence, ki bi se naj prihodnjega dne izrazila v agresivnem pristopu na tekmi sami in seveda pripomogla k uspehu.

Pri izvajanju (na dan tekme) sledijo določenemu vrstnemu redu ravnanja, ki se zaključi s pretresom zavesti po tekmi.

Kot navajata Armstrong in Giulianotti, Archetti pravi, da zadeva korespondira s temeljno opozicijo Dobrega in Zla. Pride do utelešenja konceptov vrline in pokvarjenosti, čaščenja in krivde in pa vrednotenja s slavo in nagrajevanjem (ob uspehu) ali z zavrženostjo in zapuščenostjo (ob neuspehu).

Tako igralce na igrišču kot gledalce na stadionih in pred TV- zasloni nogometni rituali privlačijo tudi zaradi občutja domačnosti, druženja in družbene zaveze, odkritja identitete, rekreacije in preživljanja prostega časa in še množice osebnih razlogov. V nasprotju s pogodbenimi odnosi na delovnem mestu so to odnosi z drugimi, ki so izbirni, polastni volji, na svoj način in ne z zunanjo prisilo.

Pri teh simbolnih aktivnostih se vzpostavi nadčasovni in nadprostorski presežek lokalne določenosti; medsebojna „kemija“ ustvari imaginarno skupnost, v kateri velja načelo nekakšne „plemenske“ solidarnosti. Zaradi pomanjkanja te izpolnjujoče solidarnosti v sodobnem vsakdanjem življenju in občutka pripadnosti je nogomet tako privlačen, saj vse to ima in lahko ponudi.

Uporaba magijskih praks v nogometu

V Tanzaniji z uporabo magijskih- „juju“ praks, kot jim pravijo, ritualizirajo nogomet. Za

⁴ V filmu C. Eastwooda o uspehu rugbyjevske reprezentance JAR na svetovnem prvenstvu 1996, ko so zaradi odprave politike apartheida spet lahko zaigrali med svetovno elito, vidimo prizor, kako kapetan moštva na predvečer finalne tekme od sebe podi ženo, „saj mora biti jutri, na tekmi, dovolj agresiven“. Na koncu pa vendarle popusti (ljubezen zmaga), in jo sprejme v svoj objem in v svojo posteljo.

razumevanje uporabe juju praks v nogometu je ključna ideja enakosti. V Tanzaniji nobeno moštvo ne bo reklo: "Mi smo boljši." Raje bodo rekli: "Ne moremo zmagati." Na tej točki vstopi juju. Pri tem računajo, da bodo lahko vplivali na izid tekme.

Seveda morajo biti moštva približno enako močna. Če igra lokalno moštvo z reprezentanco, juju nima smisla. Takšna „dinamična etika“, ki temelji na ideji enakosti, je po Lesethovi bistvo moralne držbe, „ki je bolj morala vedenja kot bivanja“. Ta dinamika osvetli večji pomen juju kot magijske prakse in ne toliko kot sistema mišljenja in verovanja. Mnogi ljudje na svetu igrajo športne stave in vsak teden preverjajo rezultate. Tudi ogromno denarja gre v poskuse napovedovanja rezultatov.

Navijači se pripravljajo na tekme in s tem skušajo pomagati in vplivati na moč svojega moštva.

Maradona, npr., je kot igralec imel vsaj sto parov kopačk, med katerimi je izbral za posamezno tekmo. Vsak par je imel svojo zgodbo in je zato bil magičen.

Vse te prakse se vsebinsko sicer razlikujejo od juju praks, lahko pa jih razumemo kot magijske elemente znotraj ritualnega okvirja nogometne tekme.

Uporaba juju praks v Tanzanijskem nogometu

V Tanzaniji ima večina klubov v svoji sestavi izvršni odbor, ki planira magijske zadeve in nezanemarljiv del klubskega proračuna je namenjen njihovi izvedbi. Čeprav je tanzanijska nogometna zveza pričela s kampanjo ozaveščanja moštev v nogometni ligi (večina igralcev v prvi ligi ima največ sedem let šole), da juju nima kaj iskati v nogometu in celo oglobila dva kluba z denarno kaznijo zaradi uporabe juju praks pred tekmami, in čeprav celo trenerji v juju ne verjamejo, ga dopuščajo, saj ima najmanj psihološki učinek.

„Dostikrat gre denar, namenjen za juju, v privatne žepe. Takrat se poslužijo trikov. Enkrat so poslali mladeniča v nasprotni klub. Vstopil je, pozdravil prisotne, in odšel brez besed. Bilo je dovolj, da so se prestrašili, da gre za duha, ki je bil priklican nadnje. Na tekmi so bili tako obsedeni s tem strahom, da se niso mogli ubraniti dveh hitrih golov na samem začetku tekme.

Če v to ne verjameš, tvegaš, da te osumijo, da si povezan z nasprotniki,“ pravi bivši trener, sedaj član nacionalne športne zveze.

Praviloma pa trener popelje igralce na obisk k profesionalnemu čarodeju. Ta izvede serijo magijskih postopkov- nekateri odvzamejo moč nasprotnikom, drugi povečajo moč prisotnim.

Anne Leseth opiše primer izvajanja juju prakse:

Igralci posedejo- v krogu- na tla.

Najprej se ugotovi, iz katerih elementov (astrološko) so sestavljeni nasprotniki. Npr. nasprotni golman je ogenj. Čarodej vzame jajce, ga posveti v daritev in ga vrže v ogenj. Tako izniči golmanove moči.

Nato prime za vrat črno kokoš (ki so jo prinesli s sabo) in prižge kadilo. „napolni“ kokoš s kadilom in mističnimi močmi. S kokošjo sedemkrat zaokroži okoli glav igralcev in mrmra besede v arabščini. Te besede prenesejo igralcem moč, ki prihaja iz daritve.

Igralci odidejo (razen trenerja) in dobijo vsak svoj list z astrološko karto. To morajo med tekmo imeti pri sebi. Kdor jo izgubi, mora zapustiti igrišče in trener opravi menjavo.

Čarodej zdaj odide na dvorišče in kokoši odseka glavo. Da jo trenerju in mu pove, da naj jo sežge in pepel zakoplje na igrišču. Trener dobi tudi tri talismane: sadež, jajce in kupček peska.

Sadež mora prevreti in z vodo poškopiti igralce. Na jajce čarodej z arabskimi črkami napiše imena nasprotnikov in trener ga mora zakopati na igrišču. Pesek mora tudi prevreti in z vodo namazati igralce. Vratar si z njo namaže roke. Preostanek peska se pomeša s pekom v голу.

Zdaj trener odide, pomirjen in brez strahu pred tekmo.

Ko čarodej ostane sam, vsako ime in astrološko znamenje nasprotnikov napiše na svoj kokosov oreh in jih razbije; ob tem mrmra molitve v arabščini.

Tako je izničil moč nasprotnikov in tekma se lahko začne.

Juju v nogometu je treba razumeti kot kompleksen sistem družbenih, ekonomskih in psiholoških fenomenov, povezanih z etičnimi koncepti in pravičnostjo. Ideja enakosti je izkušnja, nenehno poustvarjana s kulturnimi praksami.

A kako naj pojasnimo rezultat nogometne tekme, ki praviloma govori o neenakosti?

Ko čarodej obdelala moštvo, ki potem zmaga s 6: 0, njegova obdelava pojasni večji del njihovega uspeha. Na ta način so igralci nekako razrešeni odgovornosti za zmago.

Ljudje v Tanzaniji pravijo, da je tvoja odgovornost, da se ne vedeš, kot da si kaj boljši od drugih. Ni pa tvoja odgovornost, če tvoje moštvo zmaga v nogometni tekmi.

To je juju.

Zaključna misel

V zaključku bi rad opozoril na to, da z navajanjem primerov uporabe magijskih praks v afriškem (in ne le afriškem) nogometu ne bi rad eksotiziral naših že tako stereotipiziranih predstav o Afriki, Afričanih in vsemu, kar je afriškega, pač pa pokazal, da se vsebina,

načela izvajanja in razlogi zanj ne razlikujejo prav dosti niti v časovnem niti prostorskem kontekstu, saj smo pripadniki človeštva tekom svojega življenja soočeni s podobnimi preizkušnjami in dilemami, ki jih rešujemo na vsakršen nam znan način, nato pa svoje dragocene izkušnje prenašamo naprej; in se na podoben način veselimo svojih in ne-svojih uspehov in obžalujemo neuspehe.

Razmišljal sem tudi o vplivu letošnjega svetovnega prvenstva, ki ga bo imelo na JAR in širše in z zanimanjem bom sledil razvoju dogodkov pred, med in po prvenstvu- ampak to je že druga zgodba.

VIRI IN LITERATURA

Ustni vir: Mateja Habinc, predavanje na Filozofski Fakulteti, 3.5. 2010

Armstrong, Gary in Richard Giulianotti

1997 `Introduction: Reclaiming the Game- An Introduction to the Anthropology of Football. V: *Entering the Field: New Perspectives on World Football*. Gary Armstrong in Richard Giulianotti, ur. New York: Oxford, str. 1- 30.

Gluckman, Max

1955 *Custom and Conflict in Africa*. Oxford: Basil blackwell.

Godina, Vesna Vuk

2010 `Seks, laži in nogomet.` *Mundial Mladina Special: Posebna številka o svetovnem prvenstvu v nogometu*, str. 72- 73.

Leclerc-Madlala, Suzanne

2001 'Virginity Testing: Managing Sexuality in a Maturing HIV/AIDS Epidemic.'. *Medical Anthropology Quarterly* 15(4), str. 533-552

Leseth, Anne

1997 `The Use of Juju in Football: Sport and Witchcraft in Tanzanija.` V: *Entering the field: New Perspectives on World Football*. Gary Armstrong and Richard

Giulianotti, ur. New York: Oxford, str. 159- 174.